

UOT:94(279.24).

**İRƏVAN XANLIĞININ RUSİYA İLƏ DİPLOMATİK-SİYASİ  
MÜNASİBƏTLƏRİNDƏN**

**Usenov Fəxrəddin Eyib oğlu**  
**Gəncə Dövlət Universiteti**  
[gceferova@rambler.ru](mailto:gceferova@rambler.ru)

**Xülasə:** Elmi tədqiqat işində xalqımızın tarixində özünəməxsus yeri olan Azərbaycanda xanlıqlar şəklində dövlətçilik bərpa edildikdən sonra İrəvan xanlığında müstəqil xarici siyasəti yeridilməyə başlaması, bu siyasətin əsas istiqamətləri başlıca olaraq, XVIII əsrin ikinci yarısından başlayaraq İrəvan xanlığının Rusiya ilə olan münasibətlər xüsusilə fərqlənmiş, bunu nəzərə alaraq Rusiya ilə İrəvan xanlığı arasında olan diplomatik-siyasi münasibətlər çoxlu sayda ədəbiyyatlardan istifadə olunaraq tədqiq olunmuşdur.

**Açar sözlər:** İrəvan xanlığı, Rusiya, Mir Mehdi xan, Hüseyn Əli xan, I Aleksandr, diplomatik-siyasi münasibətləri

**Ключевые слова:** Иреванское ханство, Россия, Мир Мехти хан, Гусейн Али хан, Александр I, дипломатико-политические отношения

**Key words:** khanate of Iravan, Russia, Mir Mehti Khan, Hussain Ali Khan, Alexander I, diplomatic-political relations

Rusiyada I Pavelin ölümündən sonra yenidən hakimiyyətə gəlmiş I Aleksandr (1801-1825) hələ I Pyotrun zamanından başlamış Cənubi Qafqazı ələ keçirmək siyasətini bərpa etməklə fəaliyyətə başladı. 1801-ci il sentyabrın 12-də Georgiyevskdə bağlanan yeni müqaviləyə əsasən Şərqi Gürcüstan Rusiyanın tərkibinə daxil edildi. Qafqaz xalqlarının taleyində bu tarixi akt mühüm rol oynadı. Bu hadisədən sonra çar Rusiyası Cənubi Qafqazı işğal etmək siyasətini həyata keçirməyə başladı. Bu baxımdan Rusiyanın qarşısında duran vəzifələrdən biri də Osmanlı Türkiyəsi və İranın sərhədlərində yerləşən İrəvan xanlığını ələ keçirməkdən ibarət idi.

İmperator I Aleksandr bu çətin və məsuliyyətli vəzifəni Rusiyanın Qafqazdakı qoşunlarının komandanı K.F.Konorinqə həvalə etdi. Lakin yerli hakim feodalların çar Rusiyasının belə məkrli siyasətindən xəbəri yox idi. Belə olmasaydı, İrəvan xanlığı xarici siyasətini fəallaşdırmazdı. Bu işdə İrəvanlı Məhəmməd xanın qohumu, Naxçıvan xanlığının sabiq hakimi Kəlbəli xanın da rolu olmuşdur. Məsələn burasındadır ki, Ağə Məhəmməd şahın ölümündən sonra İrəvanlı Məhəmməd xanla yanaşı İrəvanda həbsxanada saxlanılan, və gözləri İran Şahı tərəfindən 1797-ci ildə çıxarılmış Kəlbəli xan da azad olunmuşdu. Kəlbəli xan həbsxanadan azad olsa da İran şahı ona Naxçıvanda deyil, İrəvanda yaşamağa icazə vermişdi.

Gözlərini itirsə də siyasi aləmdə mübarizə aparmaqda ruhdan düşməyən təcrübəli Kəlbəli xan tezliklə İrəvanlı Məhəmməd xanın etimadını qazandı. O İrəvan xanlığında ən nüfuzlu şəxsiyyətlərdən birinə çevrildi. Naxçıvandan İrəvana Kəlbəli xanın xeyli tərəfdarları köçdü.(1,s.87)

Bu zaman qonşuluqda yerləşən Osmanlı Türkiyəsində gözlənilmədən belə bir hadisə baş verdi: Axalsix paşası Şərif paşa mərkəzi hökumətə tabe olmaqdan imtina edərək sultanın əleyhinə qiyam qaldırdı. Bundan istifadə edən İrəvanlı Məhəmməd xan Şərif paşaya məktubla

onu dəstəklədiyini və lazım gələrsə ona kömək göstərməyə hazır olduğunu da bildirdi. Sultan Şərif paşanın qiyamını yatırmağı Ərzurum paşasına həvalə etdi.

Elə bu zaman başqa bir hadisə də beynəlxalq vəziyyətin dəyişməsinə səbəb oldu.

Napoleonun Misirə hücumu, tez-tez baş verən saray çəkişmələrindən təşvişə düşən Osmanlı Türkiyəsi özünün sabiq rəqibi Çar Rusiyası ilə yaxınlaşmağı qərara aldı. Türkiyənin belə bir addımı Rusiyada məmuniyyətlə qarşılandı. Belə ki, Rusiya Türkiyəyə ayrı-ayrı paşaları «sakitləşdirmək» üçün hətta qüvvə ilə kömək etməyə hazır olduğunu da bildirdi.

Şərif paşanın qiyamını yatırdı bilməyən Ərzurum paşası bundan istifadə edərək kömək almaq məqsədilə Tiflisdəki rus komandanlığına müraciət etdi. Tiflisdə baş komandan K.F.Knoringin olmadığına görə general İ.P.Lazerev, Gürcü şahzadələrindən David Borçalını və Qazaxdan səfərbər etdiyi dəstələri Türkiyəyə göndərdi. 1801-ci ildə Ərzurum paşası yeni zərbələr endirmək üçün yenidən K.F.Knoringə müraciət etdi. O, eyni zamanda bildirdi ki, Şərif paşaya İrəvanlı Məhəmməd xan da ciddi kömək edir. Bununla əlaqədar olaraq Ərzurum paşası K.F.Knoringdən xahiş edirdi ki, o Məhəmməd xanı belə hərəkətlərdən yayındırsın. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, bu vaxta qədər Rusiya İrəvan xanlığını zor işlətmədən ələ keçirmək üçün tədbirlər hazırlayırdı. Lakin Türkiyə ilə dostluq münasibəti yaradıldıqdan sonra Rusiya İrəvan xanının əleyhinə çıxmağa məcbur oldu ki, o bir daha qiyamçı türk paşasına kömək etməsin. Bununla əlaqədar olaraq, rus qoşunları Qars paşasının dəstələri ilə birləşərək 1802-ci ilin aprel-mart aylarında Türkiyənin ərazisinə daxil olan Naxçıvanlı Kəlbəli xanla İrəvan xanlığının döyüşçülərinin üzərində qələbə çalıb onları geri oturtdu. Bu qələbədən sonra Qars paşası ruslara İrəvan qalasını işğal etməyi məsləhət gördü. Lakin rus ordusunun komandanlığı bu təklifə əməl etməyib bildirdi ki, onlara yalnız Gürcüstanın ərazisini qorumaq tapşırılmışdır. K.F.Knoring onu da bildirdi ki, lazım gələrsə İrəvan xanını da öz torpağında cəzalandıra bilər.(1,s.88)

Uğursuz yürüşünə baxmayaraq, bir qədər keçdikdən sonra 1802-ci ilin mayında Məhəmməd xan bu dəfə qoşunları ilə Pəmbək və Qars paşalığı istiqamətinə hərəkət etdi.

Bundan xəbər tutan K.F.Knoring düşmənin hücumunu dəf etməyi polkovnik Karyaginə tapşırırdı. Bundan əlavə o, Qars paşasına tapşırırdı ki, öz qüvvələrini rus qoşunları ilə birləşdirsin.

Mayın ortalarında rus soldatları türk əsgərləri ilə ikinci dəfə İrəvanlı Məhəmməd xanın döyüşçülərini məğlubiyyətə uğratdılar. Bu zaman Qars paşasının təkidinə baxmayaraq rus komandanlığı İrəvan qalasını silah gücü ilə almaqdan imtina etdi. Halbuki Qars paşası İrəvana hücum olunarsa, o, rus qoşunlarını hər cür zəruri olan ərzaq və sursatlarla təmin edəcəyinə söz vermişdi. (2,s.131)

Birləşmiş Naxçıvan və İrəvan qoşunları geri qayıtdıqdan sonra, İran qoşunlarının sərkərdələrindən biri – Pir Qulu xan 4000 məfərlik sərbaz ilə Naxçıvanda göründü. O İrəvan xanına fərman göndərərək tələb edirdi ki, «...Naxçıvandan (İrəvana) köçmələri geri qaytarsın. Əks təqdirdə yüz min manat məbləğində cərimə verməlidir». Lakin Pir Qulu xanın qoyduğu tələb təkcə yuxarıda deyilənlərlə məhdudlaşmırdı. Şahın göstərişi ilə o, Azərbaycan xanlarının hamısına fərman göndərərək onlardan tabe olmaq rəmzi kimi girovlar tələb etdi. Eyni zamanda Pir Qulu xan Gürcüstana hücum etmək tədbirləri də hazırladı. Lakin bu bölgədə Rusiyanın fəallaşması İranı bir qədər sakitləşdirdi. Strateji baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edən İrəvan xanlığını zəbt etmək üçün tədbirlər hazırlayan Rusiya öz fəaliyyətini genişləndirərək həmin xanlığın tərkibində olan Pəmbəki işğal etməklə özünün Cənub Qafqazda həyata keçirdiyi siyasəti bir növ düşmənləri qarşısında nümayiş etdirdi. Rusiyanın

belə siyasəti, Azərbaycan xanlıqlarını, o cümlədən torpaqlarının bir hissəsi (Pəmbək) işğal olunmuş İrəvan xanlığını hec də təmin edə bilməzdi. Azərbaycan xanlarının əksəriyyəti, xüsusilə Rusiyanın təzyiqini hiss edən İrəvanlı Məhəmməd xan və Naxçıvanlı Kəlbəli xan heç cür razılaşa bilmirdilər ki, müsəlmanlar xristianların himayəsi altına düşsünlər. Bunun qarşısını almaq üçün hər iki feodal əks tədbirlərə əl atdı. İlk növbədə onlar Kartli – Kaxetiya çarlığından qaçmış və çar olmaq arzusu ilə yaşayan II İraklinin övladlarından biri şahzadə Aleksandr ilə əlaqə yaratmağa çalışdılar. Onlar Aleksandrın əli ilə rusları Pəmbəkdən qovmaq istəyirdilər. Eyni zamanda İrəvanlı Məhəmməd xan öz agentlərini Pəmbəyə göndərərək yerli feodalları Rusiyanın əleyhinə üsyan etməyə çağırırdı. İrəvandan Tiflisə gəlmiş «Üç kilsə»nin arxiyepiskopu Qriqori buradakı rus ordusunun komandanlığına bildirmişdir ki, «...İrəvan xanı ruslara yalnız zahirən meyl göstərir, daxildə onlara nifrət bəsləyir». Qriqori sonra demişdir ki, «...İrəvan xanı Naxçıvanlı Kəlbəli xana bel bağlayaraq Pəmbək mahalını Rusiyanın təbəəliyindən çıxarsın».

Məhəmməd xanın Pəmbək feodalları ilə əlaqəsini eşidən rus ordusunun Gürcüstanda olan sərkərdələrdən biri, mənşəcə erməni olan İ.P.Lazerev öz qoşunları ilə Pəmbəkə tələmiş və burada hazırlanan «qiyamın» qarşısını almışdır. Bu hadisədən sonra Pəmbək feodallarının bir qismi İrəvana qaçmışdır.

İrəvanlı Məhəmməd xanın hərəkətlərinə mənfi münasibət bəsləyən Rusiyanın Qafqazdakı qoşunlarının baş komandanı K.F.Knoring qan tökmədən xana əlavə olaraq məktubla müraciət edib, ona Rusiyanın təbəəliyini qəbul etməyi təklif etdi.

Bu zaman artıq İran hökumətində müəyyən dirçəliş yaranmışdı. Həmin dövrdə İran İngiltərə və xüsusilə, Rusiyanın rəqabət apardığı Fransa tərəfindən dəstəklənirdi. Bu isə İran dövlətini Rusiyaya qarşı çıxması üçün ürəkləndirirdi. Onu da qeyd edək ki, Rusiya işğalçı qoşunlarının Qafqazda görünmələri adı çəkilən ölkələri təşvişə salmışdı.

Vəziyyətin belə şəkil alması İmperator I Aleksandr hökumətini narahat etməyə bilməzdi. Cənubi Qafqazı büsbütün ələ keçirmək fikrində olan I Aleksandr 24 aprel 1802-ci ildə Gürcüstanda yerləşən rus qoşunlarının baş komandanı K.F.Knoringə yeni təlimat göndərdi. Həmin təlimatın məzmunundan istər-istəməz Rusiyanın İrəvan xanlığına verdiyi əhəmiyyəti müəyyən etmək çətin deyil. Təlimatda K.F.Knoringə tapşırıq verilirdi ki, o, Gürcüstanda olan rus qoşunlarının sıralarını möhkəmləndirsin və hazır vəziyyətdə saxlasın.

Ona tapşırılmışdı ki, İran sərbazlarının İrəvan xanlığına edə biləcək basqınlarının qarşısını alsın və çalışsın ki, həmin xanlığın Rusiyanın təbəəliyini qəbul etməsinə nail olsun. K.F.Knoring eyni zamanda heç də az strateji əhəmiyyətə malik olmayan Gəncə xanlığını da işğal etməli idi. (3.s.60) Bu əməliyyat Gürcüstanın əmin-amanlığını büsbütün təmin edə biləcəkdə.

Tiflisə I Aleksandrın təlimatını gətirən qasid yolda olarkən İrəvanlı Məhəmməd xan da öz növbəsində sərhəddə yerləşən rus qoşunlarının üzərinə hərəkət edirdi. Bundan xəbər tutan K.F.Knoring 17 may 1802-ci ildə yazılı surətdə Məhəmməd xandan belə hərəkət etməsinin səbəbini tələb etdi. Məhəmməd xan K.F.Knoringi sakit etmək üçün qeyri-səmimi olsa da bildirdi ki, o müharibə aparmaq fikrində deyil, hətta ruslarla dostluq əlaqəsi yaratmaq arzusundadır. Eyni məzmununda məktubu rus ordusunun qərargahına Naxçıvanlı Kəlbəli xan da göndərdi. Əslində isə hər iki xan bir neçə dəfə Rusiyanın təbəəlik barədə təklifini rədd etmiş, hətta «Üç kilsə» monastırında Rusiya tərəfindən namizədliyi irəli sürülən Danili qəbul etməyib, özlərinə xidmət edən Davidə toxunmamışdılar.

Cənubi Qafqazda rus ordusunun baş komandanı K.F.Knoring P.D.Sisianovla əvəz olunduqdan sonra Cənubi Qafqaz bölgəsində siyasətinin istiqaməti də dəyişir. Rusiyanın hakim dairələri dövlətin cənub sərhədlərini Kür və Araz çaylarına, qərb sərhəddini isə Qara dənizə qədər uzatmaq qərarına gəldi. Bu isə lazım gələrsə, İran və Türkiyə ilə müharibə etmək əzmində olduğunu bildirdi. Bununla əlaqədar olaraq, Sisiyanov kansler Voronsovdan Cənubi Qafqazda fəaliyyətini genişləndirmək üçün icazə istədi.

P.D.Sisianov Qafqazdakı rus ordularının ali baş komandanı təyin edildikdən sonra Fətəli şah Pir Qulu xanı geri çağırırdı. Yerli əhalinin rəğbətini qazanmaq məqsədilə Fətəli şah, Kəlbəli xanı Naxçıvanın hakimi xərac göndərmək şərti ilə onun Naxçıvana getməsinə icazə verdi. Lakin bu tədbirlə Fətəli şah nə yerli nə də Kəlbəli xanın hörmətini qazana bilmədi. Dövrün müasirlərindən P.Zudov bu barədə belə yazır: «Hakimiyyət başında olan Qacar sülaləsinə nifrət bəsləyən Naxçıvan xanı nəinki xərac verməkdən imtina etdi. O, həmçinin Fətəli şahı İranın hökəmdarı kimi də tanımadı».

Kəlbəli xanın Naxçıvana gəlməsi ilə Sisiyanovun 1803-cü il fevralın əvvəllərində Tiflisə gəlməsi eyni vaxta təsadüf edir. Sisiyanov Naxçıvanda və İrəvanda Kəlbəli xanın çox böyük hörmətə malik olduğunu bildirdi. O, həm də bildirdi ki, şah Kəlbəli xana zahiri də olsa pis münasibət bəsləmir. Sisiyanov ilk növbədə bundan istifadə etməyə çalışdı: uzun müddət idi ki, ermənilərin kotolikosu Danil Tehrandə həbsdə saxlanılırdı. Cənubi Qafqaz ermənilərinin etimadını qazanmaq məqsədilə Sisiyanov Naxçıvanlı Kəlbəli xanın vasitəsilə Danili İrəvana qaytarmağı qərara aldı. Bu istəklə də o, 6 fevral 1803-cü ildə məktubla Kəlbəli xana müraciət etdi. (4,s.21) Çox güman ki, bu məktubdan sonra Kəlbəli xan İrəvana getmiş və kotolekos-xəlif Danilin geri qayıtmasına nail olmuşdur. Lakin İrəvanlı Məhəmməd xan Danili İrəvana buraxmamışdır. Çünki bu zaman «Üç kilsə»ni özü tərəfindən təyin edilmiş, David adlı başqa bir erməni ruhanisi idarə edirdi. (5,s.22)

İrəvanlı Məhəmməd xanın belə hərəkəti Sisiyanovun ciddi narazılığına səbəb oldu. Rus komandanlığının qəzəbləndiyindən xəbər tutan Məhəmməd xan danışıqlar aparmaq məqsədi ilə Tiflisə öz nümayəndəsi Məhəmməd Əli bəyi göndərirdi. Sisiyanov da öz növbəsində 1804-cü il may ayında Kəlbəli xanın adına yazdığı məktubu göndərirdi. Məktubda deyilirdi: «Sizin Rusiya ilə münasibətinizin yaxın olmasından razılığımı bildirirəm». Sonra isə məktubda Məhəmməd xanın ünvanına yazılmış hədələyici sözlərlə əlaqədar o, Kəlbəli xana yazır ki, onun narazılığını Məhəmməd xanın nəzərinə çatdırın: «1-ci hər şeydən əvvəl Davidlə gedən hər cür danışıqlar kəsilməli və patriarx Danil öz yerinə bərpa olunsun; 2-ci qala, rus orduları tərəfindən tutulduqdan sonra xana qalada və qaladan kənarda yaşamağa sərbəstlik veriləcəkdir, 3-cü xan rus imperatorunu özünün dövləti kimi qəbul etməli və sədaqətli olacağına and içməlidir; 4-cü xan 80 min manat həcmində xərac verməli və hər il bu xəracı iki müddətdə - birinci yarısını Novruzdan bir gün keçdikdən sonra, ikinci yarısını isə iyun ayından sonra ödəməlidir. Bunun müqabilində xan əgər sadıq olarsa, əvvəldən öz hüququnda qalacaq və rəisliyini davam etdirəcəkdir; 5-ci, imperator xanlığ hüququ barədə şəhadətnamə verəcək ki, bu da onun təhlükəsizliyini təmin edəcəkdir; 6-cı, bütün imkanlardan istifadə ediləcək ki, xanın ailəsi də İrandan gətirilsin». (4,s.36)

Göründüyü kimi, rus komandanlığı Kəlbəli xandan istifadə edərək onun vasitəsi ilə İrəvanlı Məhəmməd xana təsir göstərməklə İrəvan xanlığını ələ keçirib «Üç kilsə» monastırına daha etibarlı Danili xəlifə bərpa etmək istəyirdi. Bununla rus komandanlığı çalışırdı ki, Cənub Qafqazda xristianların, xüsusilə hələ o vaxt dünyanın bir çox ölkələrinə

yayılmış ermənilərin hüsn-rəğbətini qazansın. Lakin bunu o zaman həyata keçirmək mümkün olmadı.

Məhəmməd Əli bəy Sisyanovun təkliflərini qəbul etmədi, beləliklə də danışıqlar heç bir nəticə vermədi. İrəvan xanının nümayəndəsi geri qayıtdıqdan sonra Sisyanov İrəvana öz nümayəndəsini – Tomas Orbilianini göndərdi ki, bəlkə o, Məhəmməd xanla şəxsən görüşdükdə onun bir qədər bundan əvvəl Məhəmməd Əli bəyə edilən təklifləriylə razılaşmasına nail olsun. Lakin T.Orbilianinin danışıqları da nəticəsiz qaldı. Məhəmməd xan T.Orbilianinin Rusiyanın təəbəliyini qəbul etmək haqqındakı təklifini də rədd etdi.(4,s.40)

T.Orbilianini İrəvandan əliboş qayıtdıqdan sonra rus qoşunlarının qərargahında belə qənaətə gəlirdi ki, Rusiya öz məqsədinə ancaq silaha əl atmaq yolu ilə nail ola bilər.

Maraqlıdır ki, hadisənin belə cövlan etməsi İrəvanda məskunlaşmış və alver sayəsində varlanmış erməniləri heç də təmin etmirdi. Onlar müharibə baş verərsə, var-yoxdan çıxmaqlarından ehtiyat edirdilər. Odur ki, İrəvandakı ermənilərin Abram Məlik Ağamoğlu və yüzbaşı Qabriel Qeqematsk Qarabağdan Tiflisə qaçmış Vərəndənin sabiq məliyi Cəmşid məlik Şəhnəzəryana məktubla müraciət edərək ondan xahiş etdilər ki, o Sisyanovun İrəvan xanı ilə müharibə etməkdən yayındıraraq Məhəmməd xanla sülh bağlamağa sövq etsin.

Bu zaman İrəvan xanlığı ağır günlər keçirirdi. İrəvanlı Məhəmməd xanın İran və Rusiya arasında aparıldığı iki tərəfli siyasət ifşa olunmuşdu. Xan iki od arasında qalmışdı. Onun aldığı məlumata görə İran sərbazları İrəvan İstiqamətində hərəkət edirdilər, digər tərəfdən Cənubi Qafqazdan da həyacanlı xəbərlər gəlirdi. 1803-cü ilin martında rus qoşunları Car – Balakən icmasını zəbt etdikdən sonra, 1804-cü ilin yanvarında qəddarlıqla Gəncə xanlığını işğal edərək, İrəvan üzərinə hücum etməyə hazırlaşdılar. (4,s.40)

1804-cü ilin martında İrəvanlı Məhəmməd xan İran qoşunlarının İrəvan xanlığı istiqamətində hərəkət etdiklərini bildikdən sonra təcili surətdə Rusiya ilə münasibətlərini nizama salmağa səy göstərirdi. Onun Tiflisə göndərdiyi qəsid Sisyanova bildirdi ki, Məhəmməd xan ruslara xidmət etmək arzusundadır. Bunun əvəzində Məhəmməd xan Sisyanovdan xahiş edirdi ki, öz qoşunları ilə İrəvan xanlığına yaxınlaşan sərbazların qarşısını alsın. Sisyanov İrəvan xanının xahişinə əməl edəcəyinə o şərtlə razılıq verdi ki, Məhəmməd xan «Üç kilsə» monastrın xəlifə taxtında rusların istədikləri kimi Danili oturtsun. Məsələ burasındadır ki, bundan əvvəl «Üç kilsə» monastrında xəlifə vəzifəsini daşıyan ruspərəst İosif Arqutinski qəflətən öldükdən sonra Məhəmməd xan həmin vəzifəyə sadıq olan Davidi xəlifə təyin etmişdi. Bu isə rusları təmin etmirdi. Onlar Davidi Danillə əvəz etməyə çalışdılar. Sisyanovun şərtlərindən biri o idi ki, Məhəmməd xan İrəvan xanlığında 500 nəfər rus soldatın yerləşməsinə razılıq versin. Sisyanovdan İrəvana məktub gəlməzdən əvvəl Məhəmməd xan həbsdə saxladığı və ölümə cəzalandırmağı qərara aldığı mənşəcə erməni olan yüzbaşı Qabriel Qeqematskini həbsdən azad edərək rusların Cənubi Qafqazdakı qərargahına göndərdi ki, o ruslardan İrəvan xanlığı üçün hərbi kömək diləsin.

Məhəmməd xanla Sisyanovun arasında gedən məqublaşma heç cür rus ordusunun komandanını təmin etmədi. Çünki Məhəmməd xan nə «Üç kilsə» xəlifəsini dəyişməklə, nə də rus qoşunlarının İrəvan qalasına daxil olmaları ilə razılaşmadı. Eyni zamanda İrəvan xanı Cənubdan təhlükənin yaxınlaşması ərafəsində ruslarla əlaqəni də kəsmək istəmirdi. Odur ki, 1804-cü ilin aprelində yenidən Naxçıvanlı Kəlbəli xan, yüzbaşı Qabriel və İoannes vasitəsi ilə Sisyanova müraciət etdi. Məhəmməd xanın yeni təklifinə görə rus qoşunları İrəvan xanlığına daxil ola bilərlər, yalnız o şərtlə ki, onlara «Üç kilsə» monastrının ətrafında və yaxud, Şəhur mahalında yerləşsinlər. İrəvan qalasına yalnız Sisyanovun nümayəndəsi daxil ola bilər ki,



Məhəmməd xanın I Aleksandr hökumətinə sadıq olması haqqında, onun andiçmə mərasimində iştirak edə bilsin. Bununla belə, Məhəmməd xan bildirdi ki, o İrəvan xanlığını Rusiyaya tabe etmək fikrində deyildir. Bu baxımdan o, xanlığı eyni dinə xidmət etdiyi İrəvanın sərəncamına verməyi daha üstün tutur; şah onu xan kimi tanımağa söz verdiyi halda, xristianlar onu hakimiyyətdən məhrum edə bilirlər. (4,s.59)

Danışıqlar zamanı, Qabriel və İoanes Sisianovdan xahiş edirlər ki, hələlik Məhəmməd xanın təklifi ilə razılaşsın; xanlığın ərazisinə rus qoşunlarının daxil olmalarına xan razılıq verib, sonrasını asan olar.

Hadisələrin sonrakı gedişi göstərir ki, Məhəmməd xan belə hərəkətləri ilə vaxt udmaq və hərbi toqquşmanın qarşısını almağa çalışırdı.

### **Ədəbiyyat**

- 1.Əliyev F.,Əliyev M. «İrəvan xanlığı». Bakı,1997
- 2.Gokce C. «Kafkasya və Osmanlı İmperatorluğu Kafkas siyaseti». İstanbul, 1979
3. Əsədov F., Kərimova S. «Çarizmi Azərbaycana gətirənlər». Bakı, 1993
4. Süleymanov M. «İrəvan xanlığının Rusiyaya birləşməsi tarixindən». Bakı, 1997.
5. Arslan A. «Rusların Güney Qafqaziyada yayılmalarında erməni Eçmiyazın Katolikosğunun rolu», «Qafqaz araşdırmaları II». İstanbul, 1996

## **О ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЯХ ИРЕВАНСКОГО ХАНСТВА С РОССИЕЙ**

*Усенов Фахрaddin Эйиб оглы*  
**Резюме**

В научно-исследовательской работе, после восстановления государ-ственности в виде ханств в Азербайджане, занимающей уникальное место в истории нашего народа, введения независимой внешней политики в Иреванского ханства с Россией, начиная XVIII века, были особенно разнообразными, учитывая это, между Россией и Иреванским ханством изучались дипломатическо-политические отношения с использованием большого количества литературы.

## **ON THE DIPLOMATIC AND POLITICAL RELATIONS OF THE IRAVAN KHANATE WITH RUSSIA**

*Usenov Fakhraddin Eyib*  
**Summary**

In the scientific research work, after the restoration of statehood in the form of khanates in Azerbaijan, which has a unique place in the history of our nation, the introduction of an independent foreign policy in the Iravan Khanate, the main directions of this policy, the relations of the Iravan Khanate with Russia, starting from the second half of the XVIII th century, were particularly different, taking this into account, Russia and Iravan The diplomatic-political relations between the khanates have been studied using a large number of literatures.

*Rəyçi: dosent Aslanova Emma*  
*Azərbaycan tarixi kafedrasının 18 oktyabr 2023-cü il tarixli iclasın 07 sayılı protokolu*  
*Daxil olma tarixi 25 oktyabr 2023-cü il*